LIBRIS | We know books

FRANTZ FANON

De la eliberarea popoarelor la eliberarea ființei umane

Viola Carofalo

LITERA
București

LIBRIS | We know books

CUPRINS

Introducere 9

Martinica: anii de formare și „descoperirea" rasismului 13

Contextul istoric și copilăria lui Frantz Fanon 13

„Descoperirea" rasismului și critica filosofiei *negritudinii* 17

Fanon și Martinica: o relație complexă 23

Piele neagră, măști albe: autocolonizarea și dialectica recunoașterii 36

Vina metafizică *a Occidentului* 50

Din Franța în Algeria: reformă, critică și abandonarea psihiatriei 63

Studiile în Franța și conducerea spitalului din Blida 63

Puterea psihiatrică și colonizatul ca subiect patologic 70

Psihoterapia instituțională 83

Vindecarea și „normalizarea" în context colonial 87

Războiul eliberării algeriene și *blestemații* pământului 91

Blestemații ca subiect politic 91

LIBRIS | We know books

Independența Algeriei 96
Teoria violenței 103
Critica lui Hannah Arendt 107
Fanon și Sorel: afinități și diferențe 116
Umanismul lui Fanon 126

Receptarea operei lui Fanon: *Black Power* și studiile postcoloniale 129

Bibliografie 134
Cronologie 140
Indice de nume și concepte 143

LIBRIS | We know books

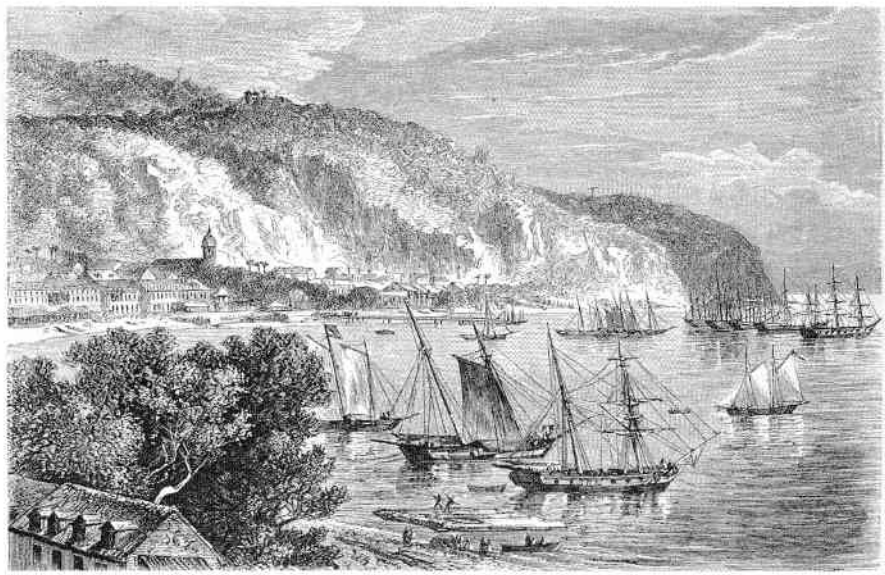
Martinica: anii de formare și „descoperirea“ rasismului

Contextul istoric și copilăria lui Frantz Fanon

Cu puțin peste jumătate de secol în urmă, a murit, la vârsta de 36 de ani, Frantz Fanon. Suferea de leucemie și era departe de Martinica, patria sa natală, cu care a avut o relație de dragoste/ură, și de Algeria, patria adoptivă, pentru a cărei eliberare și-a investit toate energiile și despre care a scris foarte mult.

Povestea lui Fanon se încheie într-un spital din Baltimore, în Statele Unite, o țară pe care o definise, într-o conversație cu Simone de Beauvoir, ca o „națiune de criminali“, care copiase, dezvoltase și perfecționase, în foarte scurt timp, sistemul colonial, născut pe bătrânul continent.

Dacă pentru a înțelege temeinic gândirea unui filosof este întotdeauna necesară cunoașterea traiectoriei sale biografice și a mediului în care s-a format, în cazul lui Fanon, această contextualizare este de două ori mai importantă. Reflecțiile și elaborarea gândirii sale sunt strâns legate de traseul călătoriei prin viață, care l-a purtat pe trei continente diferite: America, Europa și Africa. Vom începe călătoria noastră în Martinica, în anii '20 ai secolului trecut, când s-a născut Fanon, în perioada în care aceasta

Saint Pierre (Martinica), într-un desen din 1860

se afla sub dominație colonială franceză; apoi îl vom însoți în călătoria în Europa, unde a luptat, ca voluntar, în Al Doilea Război Mondial și unde își finalizează studiile universitare de filosofie și medicină; vom încheia călătoria noastră în Algeria, de asemenea colonie franceză, unde va participa la Războiul de independență.

În 1635, francezii au ajuns în Martinica, o insulă mică și împădurită, de o mie de kilometri pătrați, în arhipelagul Antilele Mici, în Marea Caraibelor, și au început să cumpere sclavi africani și să-i transporte pe insulă pentru a-i folosi în cultivarea cafelei și a trestiei-de-zahăr. Frantz Fanon se trăgea din acele generații de sclavi africani care se stabiliseră în Antile începând cu secolul al XVII-lea, dar - chiar dacă vremea lanțurilor nu era atât de îndepărtată (doar 77 de ani separau abolirea sclaviei în coloniile franceze de nașterea sa) - autorul nostru provenea dintr-o familie relativ acomodată.

LIBRIS We know books

Bunicul său din partea tatălui, Ferdinand, fusese muncitor calificat și avea o mică parcelă și o casă, ceea ce îi permitea să nu locuiască în clădirile pe care companiile le ridicaseră pentru muncitori, acest lucru oferindu-i o anumită libertate de mișcare. Poate prea multă libertate, în opinia șefilor săi, care, atunci când au aflat de ideile sale socialiste, l-au concediat fără să stea prea mult pe gânduri.

Spiritul rebel din familie a sărit o generație: Casimir Fanon, tatăl lui Frantz, conștient de situația precară în care se găsea familia sa (în principal, din cauza neașteptatei concedieri a tatălui său, Ferdinand), s-a concentrat, în principal, pe cariera sa profesională, dedicându-și tinerețea educației, cu scopul de a găsi mai târziu o slujbă care să-i permită să prospere și să-și îmbunătățească situația economică și, îndeosebi, pe cea socială.

Casimir și-a petrecut copilăria pe mica proprietate familială, un petic de pământ, înconjurat de nenumărate plantații ale *békés*[1], dar dorința sa profundă și disperată era să evadeze din acel mediu. A primit o slujbă de inspector vamal și s-a căsătorit cu Eléonore Félicia Médélice, o tânără mulatră alsaciană, care, imediat după nuntă, a deschis o mică afacere în Fort-de-France. Casimir a dobândit stabilitatea și respectul pe care le dorea atât de mult, ceea ce le-a permis lui Frantz și fraților săi să crească fără prea multe griji, cu speranța că, atunci când va sosi momentul, vor putea continua studiile în țara natală, se vor specializa și vor face parte, la întoarcerea acasă, din elita de culoare a insulei.

Despre Casimir se poate spune că făcea parte din înfloritoarea clasă burgheză de culoare, ce a caracterizat societatea antileză în primele decenii ale secolului XX, formată din angajați

[1] Coloniștii albi care trăiau în Martinica și care guvernau de câteva generații

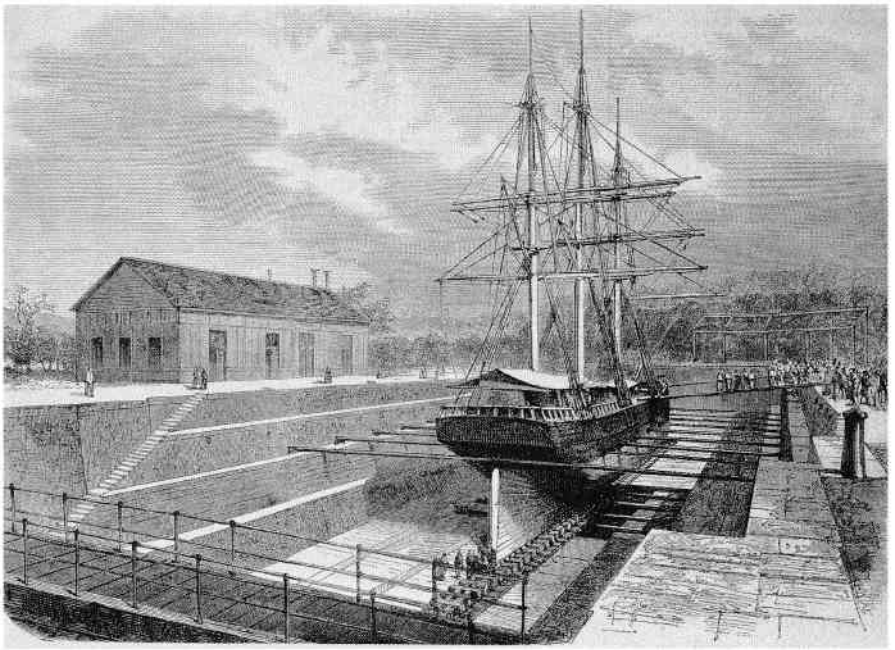
administrativi și funcționari publici de rang inferior. Se consideră că prezența acestui grup restrâns de „privilegiați", care a luptat pentru a-și menține poziția și pentru a sublinia că erau „diferiți" de restul populației negre, a fost unul dintre principalele motive pentru care dezvoltarea ideilor naționaliste și legate de independență în Martinica a fost mult mai lentă și mai puțin violentă decât în alte colonii franceze. Membrii acestui cerc restrâns nu luau în considerare nici pe departe posibilitatea de a substitui oligarhia formată din vreo mie de albi (așa-numitele „zece familii" care controlau și conduceau insula și dețineau aproape toate terenurile), dar se străduiau să se distanțeze de celelalte două sute de mii de locuitori negri din Martinica: muncitori, pescari și lucrători din sectorul zahărului, cacauei și al cafelei.

Frantz Fanon a crescut într-un sistem care era nu doar „pigmentocratic"[2], ci într-unul în care, mai cu seamă, veneratia pentru modelul cultural al patriei-mamă era absolută. Martinica era o colonie „de primă clasă", în care violența și exploatarea se amestecau și, până la un anumit punct, se „compensau" cu o specie de *recunoaștere* aparentă din partea franceză în comparație cu situația colonizaților „africani" și, din acest motiv, martinichezii făceau tot posibilul pentru a se simți demni de o asemenea considerație.

Câțiva ani mai târziu, Fanon avea să scrie în textele sale despre acest impuls legat de satisfacerea dorințelor și așteptărilor coloniștilor și îl va considera una dintre caracteristicile definitorii ale pământului său natal; o țară în care orice proces revoluționar părea imposibil, dar a cărei atentă examinare îi va

[2] Ierarhie a structurii socio-rasiale, bazată pe culoarea pielii, de la alb la negru profund

LIBRIS We know books

Bazin portuar secat în Front-de-France, în Martinica, într-o ilustrație din 1868

permite analizarea proceselor de inferiorizare a colonizaților și a dorinței eterne și zadarnice de asimilare.[3]

„Descoperirea" rasismului și critica filosofiei *negritudinii*

Frantz și-a petrecut copilăria în liniște, între studiile sale, fotbal (pasiune împărtășită cu frații mai mari și care îl va însoți întreaga viață) și câte o dispută cu colegii de clasă, despre care Joby Fanon

[3] Abandonarea și respingerea propriei culturi și încercarea de a îndeplini standardele (stilului de viață, canoanelor frumuseții, principiilor etc.) colonizatorilor

povestește cu umor în biografia pe care a scris-o despre fratele mai mic. Perioada lipsită de griji va dura puțin, iar tânărul Fanon va avea de înfruntat cât de curând Istoria cu „I" mare, odată cu izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial, ale cărui consecințe nu vor întârzia să apară chiar și de cealaltă parte a oceanului, în Martinica.

Între 1939 și 1943, anumite evenimente au schimbat percepția pe care Fanon o avea despre colonizați, despre Franța și despre lume. În primul rând, din cauza războiului, Martinica s-a trezit invadată de un număr de cinci ori mai mare de europeni decât în mod obișnuit. Europeni care trebuiau hrăniți, adăpostiți, tratați și îngrijiți; era vorba despre soldați care, frustrați de faptul că le era imposibil să se întoarcă acasă și să asigure anumite condiții de viață familiilor și prietenilor, au dat frâu liber unui rasism care, până în acel moment, fusese latent.

În plus, dificultățile militare ale Franței, apariția lui Pétain și instaurarea Republicii de la Vichy i-au determinat pe colonizați (care, până atunci, erau considerați un fel de „copii adoptați" ai Franței, poate că nu fii legitimi, dar, cu siguranță, nici sclavi, așa cum erau percepuți locuitorii coloniilor africane) să fie părtași la ceva ce am putea numi „moartea tatălui"[4], la înfrângerea autorității republicane pe care o aveau ca referință și care, acum, nu doar că se dovedea că nu era invincibilă, dar se îndepărta, în mod radical, de valorile pe care le apărase dintotdeauna. Antilezii încep să vadă poporul francez nu ca pe un tată binevoitor, ci ca pe un tată rasist, vulnerabil și trădător.

În acei ani, Fort-de-France suferea nu doar de lipsa alimentelor – care puteau fi achiziționate numai prin folosirea cartelelor

[4] *Antillanos y africanos* (*Antilezii și africanii*), Mexic, UNAM, 1979, p. 9, trad. de Reinaldo García Ramos

LIBRIS We know books

Henri Pétain

Charles De Gaulle

de raționalizare sau recurgând la piața neagră, în care se vindea și se făceau schimburi de aproape orice: săpun, pânză, combustibil, făină de manioc, banane -, ci și din cauza faptului că lipsurile erau cauzate de o distribuție absolut nedreaptă a bunurilor de bază: practic, aproape toate alimentele bune erau destinate consumului francezilor, în timp ce populația locală trebuia să se mulțumească cu firimiturile. Deși acest tip de discriminare era o practică obișnuită, tratamentul inechitabil în privința ccondițiilor și a jefuirii resurselor a devenit mult mai evident odată cu penuria, până când a ajuns insuportabil. Iar această „deșteptare" a coloniei martinicheze avea corelatul ei în conștientizarea și „descoperirea" rasismului de către Fanon.

În iulie 1943, filosoful a cunoscut mai îndeaproape patria-mamă franceză, întrucât s-a înrolat în Forțele Franceze Libere

(FFL)[5] conduse de Charles de Gaulle. Nu a fost singurul martinichez care a luat această decizie. Din momentul în care amiralul George Robert, conducătorul Martinicăi, s-a aliat liniei colaboraționiste de la Vichy și lui Pétain, mulți tineri au părăsit insula pentru a se pune în slujba forțelor antinaziste, organizate de gaulliștii din Martinica: un batalion de negri s-a îndreptat spre Europa pentru a o elibera de Hitler și de politicile rasiste ale acestuia.

Acești tineri antilezi, din medii sociale diverse și cu un nivel cultural diferit (de la tăietori de trestie de zahăr, muncitori zilieri sau pescari până la proaspăt absolvenți de gimnaziu, cu diploma încă sub braț), au plecat plini de entuziasm, curaj și speranță.

Cu toate acestea, din clipa în care s-au îmbarcat, voluntarii puteau bănui ce îi aștepta: pe debarcaderul în care era acostat Oregon, nava cu care aveau să traverseze oceanul, nu era nici urmă de autorități, nici ale trupei, nici ale înalților oficiali militari din insulă, ci doar rudele învăluite în lacrimi. Plecau ca și cum ar fi fost fugari sau imigranți ilegali, în grabă, fără vreo ceremonie, ascunși printre umbrele care anunțau zorii.

Când au ajuns în Casablanca, Maroc, în ciuda măreților idealuri democratice și „antirasiste" care i-au impulsionat să plece în această călătorie, nu a trecut mult timp până ce voluntarii, printre care se afla și Fanon, să-și dea seama cât de deprimantă era situația lor.

Diferitele companii erau separate în mod rigid, pe baza unei ierarhii invizibile, dar ferme, așezându-i pe francezi în vârf, iar

[5] Generalul Charles de Gaulle — care în perioada postbelică va fi prim-ministru și, apoi, președinte al Franței – a decis înființarea, în 1940, a brigăzilor combatanților antifasciști pentru a lupta împotriva armatei naziste și pentru a-și elibera țara. Aceste forțe au fost organizate sub numele „Franța Liberă".

LIBRIS We know books

pe soldații senegalezi, pe ultimul nivel. După două luni de instruire în diferite zone ale Marocului, Fanon a fost transferat la academia de cadeți din Béjaïa, în Algeria. Era pentru prima dată când călca pe pământul care avea să fie patria sa adoptivă și țara unde avea să-și ducă ultima bătălie.

După câteva luni, filosoful martinichez a debarcat în Franța și a luptat în campania din Provence, străbătând așa-numita „Rută a lui Napoleon", urmărind armata germană, deja în retragere, în rândurile celui de-al patrulea regiment al infanteriei coloniale a Marinei Franceze. Cu o seară înainte de bătălia Alsaciei, Fanon a scris o lungă scrisoare adresată familiei sale: era vorba despre un fel de rămas-bun, de un testament spiritual. Părea că se teme pentru viața sa și era îngrijorat de pericolul la care urma să fie expus, dar în același timp era animat de o dorință de adevăr, să aștearnă negru pe alb impresiile legate de armată, de segregarea rasială care era prezentă în această instituție, despre iluziile care l-au determinat să părăsească locul natal, să lupte și să se sacrifice:

> Dacă nu mă voi întoarce, dacă într-o zi veți afla că am fost ucis din cauza dușmanului, consolați-vă, dar niciodată să nu spuneți: a murit pentru o cauză dreaptă. Pentru că această falsă ideologie [...] nu ar trebui să ne călăuzească nicicând. M-am înșelat![6]

Din ce motive își pusese în pericol viața? Pentru a *cui* glorie? Pentru ce libertate se angajase să lupte? Lunile petrecute

[6] Din biografia lui Frantz Fanon scrisă de fratele său mai mic Joby J. Fanon, *De la Martinique à l'Algérie et à l'Afrique* (*Din Martinica în Algeria și în Africa*), Paris, L'Harmattan, 2004, p. 69

în armată îi arătaseră mult mai multe despre Franța și francezi decât lecțiile despre marii poeți, despre Racine și Corneille, decât anii lungi de liceu, lecturile clasicilor, studiul nobilei istorii a patriei-mamă, discursurile lui De Gaulle transmise la Radio Londra, pe care le asculta cu entuziasm... Trupele africane constituiau aproape jumătate din FFL, iar foarte mulți dintre aceștia aveau să moară fără onoruri, fără nicio recunoaștere militară, suferind din cauza nesfârșitelor discriminări în rândul armatei privind cazarea, îmbrăcămintea sau mâncarea. Fanon a arătat, în mod clar, că voluntarii proveniți din colonii, acea parte a Africii care a eliberat Europa, aveau să fie rapid șterși din memoria colectivă. Cu toate că el, ca martinichez cult de proveniență mic-burgheză, nu s-a văzut în mod direct afectat, dar a putut observa adevăratul mod de a funcționa al „albitudinii" forțelor armate, care a avut loc la sfârșitul războiului, când soldații de origine africană (senegalezi, marocani, algerieni) au fost înlocuiți cu recruți francezi pentru a da impresia că aceea fusese Franța (liberă și albă!) care eliberase lumea de coșmarul fascismului nazist.

În consecință, în Martinica, războiul a fost o experiență revelatoare, atât pentru cei care au părăsit insula, cât și pentru cei care au rămas; în ambele cazuri, vălul după care se ascundeau rasismul și disprețul francezilor față de colonizați a fost în mod violent sfâșiat. Pornind de la aceste experiențe, una individuală (participarea sa în Al Doilea Război Mondial) și alta colectivă (contactul cu trupele franceze găzduite în Martinica), Fanon va scrie, câțiva ani mai târziu, în 1952, unul dintre cele mai cunoscute eseuri ale sale, *Antillais et Africains* (*Antilezii și africanii*). Din acest eseu, reiese că Fanon juxtapune nu două sisteme specifice și separate, întemeiate din punct de vedere istoric și cultural ca entități bine delimitate, ci o condiție bine definită, cea